

A nyenyec szóképzlet szerkezeti típusai

E közlemény célja, hogy adalékokat nyújtson egy leendő nyenyec morfológiai áttekintés számára. Feladatunknak azt tekintettük, hogy megvizsgáljuk a nyenyec szótári címszóképzletben a szavak fonematikai struktúráját.¹

Munkánk során megvizsgáltuk a nyenyec nyelvet abból a szempontból, hogy milyen típusú hangsorokat használ, és hogy szóképzlete milyen mértékben használja ki a magán- és mássalhangzók váltakozásából adódó kombinációs lehetőségeket. Összeállításunkat L. V. HOMICS Nyenyecsko-russzkij szlovar című munkájának (Leningrád, 1954.) teljes anyagára (4500 szó) és N. M. TERESCSENKO Nyenyecsko-russzkij szlovar című művének (Leningrád, 1955.) mely kb. 8000 szavas, *T*-s kezdetű szavaira alapoztuk.

A forrásoknak ezt a megválasztását az indokolta, hogy HOMICS kb. 100 lap terjedelmű szótárának statisztikai feldolgozása könnyebben volt megvalósítható, mint TERESCSENKO jóval nagyobb szótáráé. Emellett HOMICS anyagát megfelelőnek tartottuk arra, hogy belőle általánosítsunk. Munkánk ellenőrzése céljából feldolgoztuk TERESCSENKO szótárának *T* betűvel kezdődő szavait is. Az így nyert adatokat a HOMICS szótár *T* betűs szavainak vallomásával egybevetve azt tapasztaltuk, hogy a TERESCSENKO-anyag megerősíti a másik szótár adatainak hitelét.²

A vizsgált anyagból kirekesztettük az idegen (voltagekppen orosz) szavakat, mint *библиотека, глагол, журнал, корова, театр* stb. Ezek a szavak ugyanis egyelőre inkább csak az új nyenyec írásbeliségben léteznek, a beszélt nyelvben feltehetőleg még nem váltak általánossá (hangalakilag sem illeszkedtek a nyenyec nyelvhez). E szavak a nyenyecben ismeretlen hangokat tartalmaznak, illetőleg olyan hanggal kezdődnek, amely a nyenyecben nem állhat szó elején. (Pl. a nyenyecben ismeretlen a magánhangzóval, továbbá a *ɔ, ɛ, κ, ɓ, ʒ, ɥ*, hanggal kezdődő szó, és teljesen idegen e nyelvtől a *ɥ, ɯ, ɰ* és *ɸ* hang.) A nyenyec nyelv hangrendszeréhez idomult orosz jövevényszavakat természetesen figyelembe vettük (pl. *s'aj* 'tea', *s'ajns'* 'teázni', *tol'* 'asztal'). A feldolgozott címszómennyiség e korlátozásokkal 3835-re csökkent (ehhez járult a TERESCSENKO szótár corpusából felhasznált 945 *T* betűs szó).

¹Vö. N. S. TRUBETZKOJ, Gedanken über Morphonologie: Travaux du Cercle Linguistique de Prague 4 (1931): 160–163 p.; GÜLYA J.: NyK LXVI, 89–93.

²Vizsgálatunk szempontjából szóba sem jöhetett LEHTISALO nyelvjárási szótára. Ha ennek címszavait dolgoztuk volna fel, akkor a bokrosított anyagelrendezés következtében feltétlenül hamis eredményt kaptunk volna. TERESCSENKO 1965-ben, számításaink lezárása után megjelent 22 000 szavas nyenyec–orosz szótárát természetesen nem vehettük figyelembe.

A szavakat nem a cirill írás transliterálásával soroltuk szerkezeti típusokba, hanem fonéma-tartalmuk szerint. Pl. a szótár *ваерацца* adatát nem a cirill jelek átbetűzéséből adódó CVVCVCCCV típusba soroltuk (ilyen a nyenyecben nincs is), hanem az íráskép mögötti fonemasort (*wajeraцца*) rögzítettük szerkezeti sémába és így e szó a CVCVCVCCV (09-01) típusba került. A fonematikus átírás tekintetében *HAJDÚ PÉTER* javaslatait követtük. Az azonos alakú szavakat egyszer vettük figyelembe, hiszen — mint fentebb említettük — célunk csak annak vizsgálata volt, hogy a nyenyec nyelv milyen típusú hangsorokat használ. A jelentéstani szempontokat tudatosan mellőztük, pl. a *вано* (*wano*) „*обруч*” és a *вано* (*wano*) „*корень*” a statisztikában egy tételként szerepel. Azokat a szavakat is azonos alakúaknak vettük, tehát külön nem számoltuk, melyek csak a magánhangzó hosszúságában különböznek egymástól, pl. *хадa* (*xada*) „*ноготь*” — *хāda* (*xāda*) „*бабушка*” stb. Erre az eljárásra azért kényszerültünk, mert a magánhangzók hosszúságát az irodalmi nyelv nem jelöli, és nehézkes lett volna a magánhangzó hosszúságokat LEHTISALO szótára alapján ellenőrizni. Az infinitívus képzőjét figyelmen kívül hagytuk abban az esetben, amikor maga a tőalak is lehet aor. sg. 3 és infinitívusi értékű (pl. *мана* ~ *манансь*). Ellenkező esetben (egytagú szavaknál és mássalhangzós tövű igéknél) ezt a képzőt a címszóhoz tartozónak vettük. Pl. *нюць* (*p¹us¹*), *мынзь* (*t¹ins¹*), *малбюрьць* (*talb¹urc¹*). Vagyis az infinitívus képzőjét minden olyan esetben elhagytuk, amikor az a szótárakban zárójelbe van téve.

Vizsgálódásunk eredményét két táblázatban szemléltetjük. Az első — összefoglaló — táblázat azt tünteti fel, hogy a szavak fonéma-száma szerint hány variációt találtunk, és hogy ezek a matematikailag lehetséges variációknak hány százalékát alkotják. Az I. alatt felsoroltak *HOMICS* szótárának teljes anyagából, a II. és a III. rovat pedig a *T* kezdetű anyagból kapott értékeket tünteti fel (II. *HOMICS*, III. *TERESCSENKO*).³

Az első táblázat szemléletesen mutatja, hogy a nyenyec — mint a nyelvek általában — a matematikailag lehetséges variációknak egyre kevesebb százalékát használja ki azzal párhuzamosan, ahogyan nő a fonémák száma. Ez a jelenség természetes, hiszen az elméleti lehetőségek növekedésével együtt emelkedik a kihasználás korlátainak száma is (nem állhat például egy tizenkét fonémás szó csupa mássalhangzóból, de négynél több mássalhangzó sem állhat közvetlenül egymás mellett stb.)⁴

Második táblázatunk a feldolgozott szavak fonémaszerkezetéről ad részletes áttekintést. (A típus-számok divíztól balra levő része azt jelenti, hogy hány fonémából áll a kérdéses típus, a jobbra levő pedig azt, hogy a kérdéses csoportban hány altípus van. A római számok jelentése ugyanaz, mint az első táblázatban.)

³ Itt jegyezzük meg, hogy a *T* betűs anyag voltaképpen két szókezdő fonémát foglal magába (*t-*, *t̄-*), a tipizálás szempontjából ez azonban lényegtelen.

⁴ Feltehető persze az a kérdés, hogy van-e egyáltalában értelme az elméleti lehetőségek figyelembevételének. Az elméleti lehetőségeknek vannak ugyanis általános és nyelvenként változó korlátai. Ha ezek alapján a matematikailag várható variációk jelentkezését feltételekhez kötnénk, végül is csak azok a variációs típusok maradnának meg, amelyeket a nyelv valóban ki is használ. A logikailag lehetséges és a ténylegesen előforduló fonémakombinációk aránya azonban egzakt alapot ad a nyelvek morfológia i ismeretéhez és összehasonlításukhoz.

A nyelvek ilyen irányú vizsgálatát — véleményünk szerint — megfelelő számú (néhány ezer) adat alapján lehet elkezdni. Kétszáz-háromszáz szó feldolgozása még nem adhat megbízható eredményt (vö. *GULYA*, i. m.).

1. táblázat

Fonéma- szám	I.		II.		III.	
	Var.	%	Var.	%	Var.	%
1	0	0	0	0	0	0
2	1	25	1	25	1	25
3	1	12,5	1	12,5	1	12,5
4	2	12,5	2	12,5	2	12,5
5	3	9,375	3	9,375	3	9,375
6	4	6,25	4	6,25	4	6,25
7	6	4,688	5	3,375	7	5,47
8	9	3,516	7	2,734	8	3,125
9	11	2,148	8	1,563	10	1,953
10	17	1,640	11	1,074	9	0,879
11	19	0,928	4	0,195	13	0,634
12	17	0,415	4	0,098	8	0,195
13	7	0,085	2	0,024	4	0,048
14	8	0,048	0	0	1	0,006
15	1	0,003	0	0	0	0
16	2	0,003	0	0	0	0
17	0	0	0	0	0	0
18	1	0,0004	0	0	0	0
19	1	0,0002	0	0	0	0

Var. = a variációk száma

% = ugyanaz a logikailag lehetséges variációk %-ában

Második táblázatunk alapján megállapíthatjuk, hogy a nyenyec nyelv leggyakrabban a négy, öt, hat és a hét fonémából álló szavakat használja. Ezek száma — balról a HOMICS-, jobbról a TERESCSENKO-anyag adatait közölve — a következő (a %-os adat a teljes szóanyagra vonatkozik):

4 fonémás:	488	12,72%	89	9,41%
5 fonémás:	635	16,55%	137	14,49%
6 fonémás:	702	18,30%	158	16,72%
7 fonémás:	705	18,38%	188	19,88%
összesen:	2530	65,95%	572	60,50%, azaz a vizsgált

szókészletnek — mindkét szótár tanúsága szerint — mintegy kétharmada.

Ha a leggyakrabban előforduló szerkezeti altípusokat nézzük, ugyancsak egyértelmű eredményre jutunk:

HOMICS			TERESCSENKO		
05-01	389	10,14%	05-01	83	8,74%
04-01	362	9,41%	07-01	74	7,83%
06-01	317	8,26%	06-01	71	7,51%
07-01	257	6,72%	04-01	66	6,98%
összesen:	1325	34,53%,	illetve	294	31,06%-ban

fordul elő, tehát a szókészletnek körülbelül egyharmadában. Amint látjuk, nemcsak az arányok egyeznek meg, hanem nagyjából a leggyakoribb típusok sorrendje is azonos a HOMICS-, illetve a TERESCSENKO-anyagban.

2. táblázat

A típus száma	Szerkezeti képlet	Példa	Az előfordulás száma		
			I.	II.	III.
02-01	CV	<i>je</i>	35	7	7
03-01	CVC	<i>waj</i>	152	25	29
04-01	CVCV	<i>wada</i>	362	49	66
04-02	CVCC	<i>wan̄k</i>	126	16	23
05-01	CVCCV	<i>wabta</i>	389	62	83
05-02	CVCVC	<i>wad'ec'</i>	221	42	50
05-03	CVCCC	<i>jendʔ</i>	25	5	4
06-01	CVCVCV	<i>wadaba</i>	317	46	71
06-02	CVCVCC	<i>wadalc'</i>	212	34	46
06-03	CVCCVC	<i>wan̄kuc'</i>	113	10	22
06-04	CVCCCV	<i>wan̄kla</i>	60	9	19
07-01	CVCVCCV	<i>wadalta</i>	257	39	74
07-02	CVCCVCV	<i>wandako</i>	203	34	50
07-03	CVCCVCC	<i>wabtums'</i>	158	21	36
07-04	CVCVCVC	<i>war'epas'</i>	61	12	20
07-05	CVCVCCC	<i>wesejms'</i>	19	2	5
07-06	CVCCVC	<i>jens'd'ej</i>	7	—	1
07-07	CVCCCV	<i>tabc̄nka</i>	—	—	2
08-01	CVCCVCCV	<i>wadlamba</i>	151	20	45
08-02	CVCVCVCV	<i>wad'odana</i>	108	21	43
08-03	CVCVCVCC	<i>wadab'urc</i>	95	15	21
08-04	CVCCVCCV	<i>warcawej</i>	25	2	6
08-05	CVCCCVCC	<i>labʔnerc'</i>	18	—	2
08-06	CVCVCCVC	<i>wejenkuj</i>	17	2	3
08-07	CVCCVCV	<i>jen̄kl'oko</i>	17	2	2
08-08	CVCCVCCC	<i>jertabcʔ</i>	10	—	4
08-09	CVCVCCCV	<i>madajbt'e</i>	7	1	6
09-01	CVCVCVCCV	<i>wajeran̄ka</i>	71	16	27
09-02	CVCVCCVCV	<i>weroʔlana</i>	61	8	24
09-03	CVCVCCVCC	<i>wijarp'urc'</i>	47	5	5
09-04	CVCCVCCV	<i>jens'itola</i>	40	7	12
09-05	CVCCVCVCC	<i>wan̄kot'ins'</i>	38	6	11
09-06	CVCCVCCCV	<i>labʔejbt'e</i>	14	2	6
09-07	CVCCVCCV	<i>labʔnerma</i>	11	—	5
09-08	CVCVCVCCC	<i>jed'elabcʔ</i>	7	—	1
09-09	CVCCVCCVC	<i>matdamd'ej</i>	6	1	1
09-10	CVCVCVCCV	<i>webasawej</i>	4	1	2
09-11	CVCCVCCV	<i>jabenabcʔ</i>	1	—	—
10-01	CVCVCCVCCV	<i>wajertamba</i>	52	9	22
10-02	CVCCVCCVCV	<i>warkabt'oba</i>	40	1	12
10-03	CVCCVCCVCC	<i>jejt'emb'urc'</i>	27	4	2
10-04	CVCCVCVCCV	<i>wan̄kaʒalpa</i>	21	2	13
10-05	CVCVCVCVCV	<i>jileb'ad'oda</i>	14	2	2
10-06	CVCVCVCVCC	<i>webas'alums'</i>	10	—	2
10-07	CVCVCVCCVC	<i>naʒar̄on̄kad</i>	5	1	—
10-08	CVCCVCVCCC	<i>jorkalabcʔ</i>	5	1	—
10-09	CVCVCCVCCV	<i>n'ud'arkadoʔ</i>	4	2	1
10-10	CVCVCCVCCC	<i>sabumdobcʔ</i>	4	1	—
10-11	CVCCVCVCCV	<i>marnasawej</i>	3	1	—
10-12	CVCVCVCCCV	<i>s'anakojb't'e</i>	3	—	2
10-13	CVCVCCVCCV	<i>nešejmdawa</i>	2	—	—
10-14	CVCCVCVCCV	<i>nensʒalaba</i>	2	—	—

A típus száma	Szerkezeti képlet	Példa	Az előfordulás száma		
			I.	II.	III.
10-15	CVCCVCVCC	<i>t'ebts'alums'</i>	1	1	1
10-16	CVCCVCCVC	<i>warc'almd'es'</i>	1	—	—
10-17	CVCCVCCCV	<i>n'ensxalŋka</i>	1	—	—
11-01	CVCCVCCVCCV	<i>jole'enkanda</i>	25	3	10
11-02	CVCVCVCCVCV	<i>wan'erabt'owa</i>	17	4	6
11-03	CVCVCVCCVCC	<i>jid'it'emb'urc'</i>	9	3	2
11-04	CVCVCVCCVCCV	<i>pojolaramba</i>	6	—	2
11-05	CVCVCVCCVCV	<i>jewansadako</i>	5	—	1
11-06	CVCCVCCVCC	<i>limbramb'urc'</i>	4	—	1
11-07	CVCCVCCVCCV	<i>mirc'almdana</i>	3	—	2
11-08	CVCVCVCCVC	<i>la'amdarc'əʔ</i>	3	—	—
11-09	CVCVCVCCCV	<i>labibtajt'e</i>	3	—	—
11-10	CVCCVCCVCCV	<i>jins'el'ejbt'e</i>	2	1	1
11-11	CVCVCVCCVCV	<i>pedarasawej</i>	2	—	2
11-12	CVCCVCCVCCV	<i>sabŋn'imdawa</i>	2	—	1
11-13	CVCCVCCVCC	<i>s'urxal'eb'urc'</i>	2	—	—
11-14	CVCVCCVCCV	<i>madajbt'emba</i>	1	—	1
11-15	CVCVCVCCVCC	<i>p'is'ed'etabcʔ</i>	1	—	—
11-16	CVCVCVCCCV	<i>n'aɣaramɔma</i>	1	—	—
11-17	CVCVCVCCVCC	<i>n'ud'arkajumʔ</i>	1	—	—
11-18	CVCCVCCVCCV	<i>naʔwolarawa</i>	1	—	—
11-19	CVCCVCCVCCV	<i>xanʔlaraʔma</i>	1	—	—
11-20	CVCVCVCCVCCV	<i>todalambawa</i>	—	—	1
11-21	CVCCVCCVCC	<i>tondambabcʔ</i>	—	—	1
12-01	CVCVCVCCVCC	<i>wajertamb'urc'</i>	20	4	—
12-02	CVCVCVCCVCCV	<i>la'amdarc'ada</i>	8	—	5
12-03	CVCVCVCCVCCV	<i>mecejemdamba</i>	5	—	2
12-04	CVCCVCCVCCV	<i>labc'ejbt'emba</i>	3	—	2
12-05	CVCVCVCCVCCV	<i>ɳewadalabawa</i>	2	1	1
12-06	CVCCVCCVCC	<i>s'urxal'emb'urc'</i>	2	1	—
12-07	CVCVCVCCVCCV	<i>mandalabtaba</i>	2	—	3
12-08	CVCVCVCCVCC	<i>wewaraɣaworc'</i>	2	—	—
12-09	CVCCVCCVCCV	<i>pews'umd'oɣona</i>	2	—	—
12-10	CVCCVCCVCC	<i>ɳensxalab'urc'</i>	2	—	—
12-11	CVCVCVCCVCCV	<i>t'an'omd'eɣejaʔ</i>	1	1	1
12-12	CVCVCVCCVCCV	<i>ɣasujud'imd'ej</i>	1	—	—
12-13	CVCVCVCCVCCV	<i>manesarajbte</i>	1	—	—
12-14	CVCVCVCCVCCV	<i>janambokowna</i>	1	—	—
12-15	CVCCVCCVCCV	<i>naʔwolaranŋka</i>	1	—	—
12-16	CVCCVCCVCCV	<i>jundaltab'urc'</i>	1	—	—
12-17	CVCCVCCVCCV	<i>s'idnt'et'imd'ej</i>	1	—	—
12-18	CVCVCVCCVCCV	<i>tas'eɣejmdana</i>	—	—	2
12-19	CVCCVCCVCCV	<i>t'ebts'almdana</i>	—	—	1
13-01	CVCCVCCVCCVCC	<i>l'anŋkabtamb'urc'</i>	9	3	—
13-02	CVCVCVCCVCCV	<i>pojolarambacʔ</i>	2	—	—
13-03	CVCCVCCVCCVCCV	<i>tans'en'eltamba</i>	1	1	1
13-04	CVCCVCCVCCVCCV	<i>n'en's'imdanŋkoda</i>	1	—	1
13-05	CVCVCVCCVCCV	<i>poɣataltabawa</i>	1	—	—
13-06	CVCVCVCCVCCV	<i>m'adolabtab'urc'</i>	1	—	—
13-07	CVCVCVCCVCCV	<i>matoʔlabtamba</i>	1	—	—
13-08	CVCVCVCCVCCV	<i>tolatatambawa</i>	—	—	1
13-09	CVCVCVCCVCCV	<i>taros'almd'emba</i>	—	—	1
14-01	CVCVCVCCVCCVCC	<i>mecejemdamb'urc'</i>	2	—	—
14-02	CVCCVCCVCCVCC	<i>mandalabtab'urc'</i>	2	—	—
14-03	CVCVCVCCVCCVCCV	<i>wewaraɣamdamba</i>	1	—	—

A típus száma	Szerkezeti képlet	Példa	Az előfordulás száma		
			I.	II.	III.
14-04	CVCVCCVCCVCCV	<i>χajebtarankana</i>	1	—	—
14-05	CVCVCCVCCCVCV	<i>labibitajbt'emba</i>	1	—	—
14-06	CVCCVCCVCCVCCV	<i>naʔwolarankana</i>	1	—	—
14-07	CVCCVCCVCCVCCV	<i>ηamkeχertas'awa</i>	1	—	—
14-08	CVCCVCCVCCVCCC	<i>n'ens'imbankobcʔ</i>	1	—	—
14-09	CVCVCCVCCVCCV	<i>tas'eχejmdanalc'</i>	—	—	1
15-01	CVCCVCCVCCVCCV	<i>n'ermtabadambada</i>	1	—	—
16-01	CVCCVCCVCCVCCV	<i>ηamkeχertas'alums'</i>	1	—	—
16-02	CVCCVCCVCCVCCV	<i>ηamkeχertas'almd'e</i>	1	—	—
18-01	CVCCVCCVCCVCCV	<i>ηamkeχertas'aluworc'</i>	1	—	—
19-01	CVCCVCCVCCVCCV	<i>ηamkeχertas'almd'emba</i>	1	—	—

A táblázatok és a vizsgált szóanyag alapján a következő feltűnőbb jelenségeket tapasztaltuk:

1. A magasabb fonémaszámú típusokba többnyire képzett szavak tartoznak. Pl. *ḗpka labibʔ* (*jorkalabc'*) <: *ḗpka* (*jorkala*) <: *ḗpka* (*jorka*). A tizenhat, tizennyolc és tizenkilenc fonémából álló négy szélsőséges eset is az öt fonémás *ηamke* (*ηamke*) szóból származik.

2. Az előforduló mássalhangzó-kapcsolatokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy mindössze tizenegy olyan típus van, amely nem tartalmaz egymás mellett két vagy több mássalhangzót. Igaz ugyan, hogy ezek gyakorisága száma meglehetősen magas, és így a szókészletnek eléggé nagy hányadát, körülbelül egyharmad részét jelentik. Mégis úgy látszik azonban, hogy a nyenyec nyelv szívesen használja a szóbelseji és szóvégi mássalhangzó-kapcsolatokat.

3. Ha összehasonlítjuk a szó belsejében és a szó végén előforduló mássalhangzó-kapcsolatokat, azt látjuk, hogy az előbbi a gyakoribb. Szóbelseji két mássalhangzóból álló kapcsolat hetvennyolc, háromból álló harminchárom, négyből alakuló pedig mindössze két típusban fordul elő (07-07, 11-16). Szó végén két mássalhangzó kapcsolata huszonhat, három mássalhangzó kapcsolata tíz típusban található. Négy mássalhangzó szó végén egyetlen típusban sem fordul elő. A szóbelseji és a szóvégi mássalhangzó-kapcsolatok aránya a két, illetve három tagból állók esetében körülbelül 3 : 1.

4. Áttekintésünk alapján úgy láttuk, hogy a szó belsejében előforduló mássalhangzó-kapcsolatok legnagyobb része *mb*, *bt*, *ηk*, illetve valamivel kisebb számban *rk*, *rt*, *lt*, *nd*, *md*. A szóvégi mássalhangzó-kapcsolatok közül leggyakoribb az *lc'*, *rc'*, *nc'*. A palatális *c'* ez utóbbiakban az infinitivus képzője, vagyis a legsűrűbben előforduló szóvégi mássalhangzó-kapcsolatokat mutató szavak igék.

5. Ahol három mássalhangzó torlódik a szó végén, ott az utolsó fonéma legtöbbször glottis-zárhang. Ebből következően ezek a szavak, illetőleg a szó végén három mássalhangzót mutató szavak többsége nem ige.

6. Azokban az esetekben, amikor három, illetve négy mássalhangzó van a szó belsejében, az egyik fonéma általában nazális, glottis-zárhang vagy *j*. Számításaink szótári címszókészleten alapulnak, érdemesnek gondolnánk azonban hasonló vizsgálatot végezni néhány ezer szavas *s z ö v e g* alapján is.